

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ У ПРАКТИЧНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОСТСУЧАСНОГО ЗРАЗКА

УДК 37.013.73:165.242.1

У статті аналізується проблема саморозвитку особистості у контексті принципів постсучасної освіти. Обґрунтовується, що концептуально проблема саморозвитку у постсучасній освіті має розглядатися у межах понять самоактуалізації та самореалізації. Аналізуються основні сфери застосування вказаних концептів у практичному освітньому процесі. Визначаються основні відмінності досліджуваних понять змістовного характеру, доводиться необхідність врахування цих відмінностей у практичній освітній діяльності.

Ключові слова: особистість, саморозвиток, самоактуалізація, самореалізація, освітній процес, цілепокладання в освіті.

**Наталія
ОВЧАРЕНКО**

Заступник директора з науково-методичної роботи КПНЗ „Мала академія наук учнівської молоді Дніпропетровської облради”, здобувач ДОППО

Постановка проблеми. Цілі освітнього процесу, у тому числі і ті, які стосуються самоактуалізації та самореалізації особистості, реалізуються у практичній освітній діяльності на рівні певних педагогічних систем, методів, технологій. Останні являють собою практичний інструментарій досягнення результатів освітньої діяльності на особистісному рівні, які відображають той чи інший рівень саморозвитку особистості. Якщо у межах системи цілепокладання формулюються стратегічні орієнтири освітньої діяльності та методологія

вирішення освітніх завдань, то практично-технологічний аспект визначає рівень їх реальної значущості безпосередньо в навчально-виховному процесі.

Стан дослідження проблеми. Інституційно у практичній діяльності зміст освіти оформлюється у вигляді освітніх стандартів, на основі яких розробляються навчальні плани і програми, підручники та методичні посібники, а також дидактичні матеріали. Основна функція стандартів – забезпечення якості освіти, тобто можливості її оцінки та моніторингу. Стандарт – це всього лише „верхній шар” освіченості освітніх суб’єктів, який включає знання та уміння. Інші структурні складові освіти, такі як прийоми розумових дій; загальні, спеціальні і творчі здібності; емоційно-вольові якості; самостійність; орга-

нізованість та інші соціально важливі характеристики формуються та розвиваються у рамках певної концепції, що забезпечується відповідними технологіями.

Сьогодні технологічні аспекти забезпечення самоактуалізації та самореалізації особистості в освітньому процесі розроблені недостатньо, і це є великою проблемою для особистісної переорієнтації освіти. На це вказують і дослідники. „Вирішальне значення у досягненні цих цільових орієнтацій належить технологіям освіти. Саме вони дозволяють досягти у повному обсязі мети освіти, – вказує Зеєр. – Істотним недоліком концепції індивідуально-орієнтованої та індивідуально-розвиваючої освіти є відсутність адекватних технологій, що розбудовують особистість, які можна використовувати у масовій практиці шкіл в умовах традиційних організаційних форм навчання” [2, с. 6].

Серед найбільш розробленої проблематики освітньо-технологічного характеру, що має відношення до самоактуалізації та самореалізації особистості в освітньому процесі, відноситься передусім обґрунтування технологій саморозвитку творчої особистості. Розвиток сучасної системи освіти характеризується передусім підвищеною увагою до створення освітнього середовища, відповідного завданню творчої самоактуалізації особистості. Традиційно проблема самоактуалізації особистості, формування значимих для цього її якостей торкалася лише окремих аспектів актуалізації потенційних особливостей освітніх суб'єктів (К.М. Дурай-Новакова, С.Б. Єлканов, Т.В. Іванова, В.А. Кан-Калик, Н. М. Руденко, Г.А. Самодова, Л.Ф. Спірін, Е.Н. Шиянов, Р.І. Хмелюк та інші). Проте необхідність більш глибоко та змістовно задіювати суб'єкта освіти в діяльності з власного саморозвитку призвела до розробки більш комплексних технологій, міра універсальності яких стосовно особистості визначається тим, які компоненти особистісної структури розглядаються

як важливі з погляду особистісного саморозвитку. Разом з тим, загальною рисою підходів до розробки таких технологій є розуміння того, що навчання орієнтується на реалізацію можливостей (потенційних особливостей) індивіда в освітній, а потім – і у професійній діяльності, тобто його самоактуалізацію (Є.В. Андрієнко, Р.К. Маремкулова, Н.Є. Мажар, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Н.А. Подимов, У.А. Сластьонін, Л.І. Шеховцова).

У багатьох дослідженнях показано, що саморозвиток потенційних можливостей і внутрішніх ресурсів особистості, інтенсифікація творчого начала діяльності освітніх суб'єктів з метою самоактуалізації, їхня повноцінна самореалізація в навчально-професійній і майбутній професійній діяльності обумовлюють необхідність вивчення функціональних компонентів і засобів творчого розвитку особистості. Найбільш суттєвою проблемою при цьому є те, що практичний освітній процес технологічно, на рівні стандартів та програм і, відповідно, технологій, побудований на основі традиційного підходу, коли навчання в основному спрямоване на вирішення навчально-професійних завдань, але не враховує індивідуальні можливості самого освітнього суб'єкта. Таке абстрактне звернення до особистості породжує досить типову ситуацію, коли освітні суб'єкти засвоюють деякі знання, які залишаються незатребуваними у реальному освітньому процесі та життєдіяльності. Орієнтація на еталони та загально установлені зразки, в остаточному підсумку, призводить до втрати особистісного змісту діяльності та зниженню інтересу до освітнього процесу. За цих умов актуалізується побудова систем практико-орієнтованих освітніх технологій як необхідної передумови розкриття потенційних здатностей кожного освітнього суб'єкта.

Мета дослідження. Узагальнення технологій самоактуалізації в сучасному освітньому процесі.

Вклад основного матеріалу. На думку багатьох дослідників, практичні освітні системи як комплекси особистісно орієнтованих освітніх технологій можуть вважатися спрямованими на вирішення завдань самоактуалізації та самореалізації особистості, якщо:

- забезпечується єдність змістовного та процесуального компонентів її творчої самоактуалізації;
- враховуються індивідуальні особливості особистості, що визначають творче самовираження, її сутність і взаємодію структурних компонентів між собою, ступінь їх значимості в особистісному і професійному розвитку;
- стимулюється зацікавленість особистості в реалізації власного творчого потенціалу;
- технологія творчої самоактуалізації спрямована на створення інноваційно-творчого освітнього середовища, усвідомлення значимості гуманістичної цінності творчої індивідуальності освітнього суб'єкта, отримання креативного та комунікативного досвіду у вирішенні освітніх завдань.

Провідною ідеєю практичних освітніх технологій у цьому випадку є цілісний розвиток компонентів творчої самоактуалізації, що сприяють ефективному індивідуально-професійному становленню. При цьому, у дослідженнях виділяється п'ять взаємозалежних компонентів творчої самоактуалізації: здатність до організації часу (усвідомлення цінності життя „тут і зараз”, проектувальна діяльність); мотивація особистісного та професійного зростання; креативність (потенційну та актуальну); „Я-концепція” (об'єктивна оцінка й аналіз власної професійної діяльності і себе як суб'єкта цієї діяльності, позитивне сприйняття себе); технологічний компонент (професіоналізм і культура педагога).

Розвиток творчої самоактуалізації детермінований наступними освітньо-технологічними умовами:

розвиток в освітніх суб'єктів установки на суб'єктне перетворення освітньої діяльності з урахуванням власної індивідуальності, позитивної „Я-концепції”, мотивації як відображення потреби у зміні своєї діяльності; включеність у практичну діяльність з вивчення та розвитку власних індивідуальних особливостей; створення інноваційно-творчого освітнього середовища, що характеризується високим рівнем невизначеності та різноманіттям способів реалізації творчої індивідуальності; орієнтація освітніх суб'єктів на спеціальне оволодіння креативно-рефлексивними технологіями; формування здатностей до переосмислення власних стереотипів, самоаналізу особистісного та професійного зростання.

Низка технологій саморозвиваючого навчання, зорієнтованого на цілі самоактуалізації та самореалізації, опирається на синтез ідей саморозвитку та самовиховання. Однією з найкращих є освітня система, розроблена Г.К. Селевком [3]. Він послідовно реалізує ідею про те, що діяльність освітнього суб'єкта повинна бути організована як задоволення не тільки його пізнавальної потреби, але й цілої низки інших потреб саморозвитку особистості. До таких він відносить потреби у самоствердженні, самовираженні, самоактуалізації. Метою та засобом у освітньому процесі називається домінанта самовдосконалення особистості, що включає установку на самовиховання і самовизначення. Акцент у досягненні мети даної технології ставиться на самокеруючі механізми особистості, виховання домінанти її (особистості) саморозвитку, формування індивідуального стилю навчальної діяльності. Технологія включає роботу із трьох взаємозалежних „підсистем”:

1) „теорія” – освоєння теоретичних основ процесу самовдосконалення; для цього у навчальний план школи з 1-го по 11-й клас має додаватися принципово важливий компонент – курс „Самовдосконалення особистості”;

2) „практика” – формування досвіду діяльності із самовдосконалення; ця робота ведеться у другій половині дня під час позаурочних занять;

3) „методика” – реалізація форм і методів саморозвиваючого навчання у викладанні основ наук.

Особливий інтерес представляють знання, уміння та навички, які, на думку автора, – технології, будуть отримані у процесі освоєння курсу „Самовдосконалення особистості”. Він є системотворчою й інтегруючою базою всього процесу шкільної освіти. Курс побудований з урахуванням вікових можливостей і включає наступні розділи, які викладаються у відповідних класах: 1-4-й – „Початки етики (саморегуляція поведінки)”; 5-й – „Пізнай себе (психологія особистості)”; 6-й – „Зроби себе сам (самовиховання)”; 7-й – „Вчися вчитися (самоосвіта)”; 8-й – „Культура спілкування (самоствердження)”; 9-й – „Самовизначення”; 10-й – „Саморегуляція”; 11-й – „Самоактуалізація”.

У послідовності розкриття змісту етапів даного курсу сходинками навчання чітко прослідковується пріоритетність цілей педагогічного супроводу. Привертає увагу та обставина, що проблемам самовиховання у цій технології відводиться період життя, в якому особистість вступає у той вік, коли вона починає глибоко замислюватися про своє місце в житті. Це і не дивно, оскільки „юнацький вік ... надає найбільш сприятливі можливості для формування потреби і здатності до максимальної самоактуалізації та самореалізації особистості” [4, с.35].

У процесі занять у межах даного курсу половина навчального часу відводиться на практичну, лабораторну та тренінгову форми роботи, які включають складання програм самовдосконалення по розділах і періодах розвитку, рефлексію життєдіяльності, тренінги та вправи з самовиховання, самоствердження та самовизначення.

Новим моментом у реалізації технології самовідкриття особистості є комбінація творчої діяльності

школяра в системі клубного простору (концепція С.Т. Шацького) і позакласної творчої діяльності за навчально-виховною системою І.П. Волкова. Можливість переходу й вибору виявляє, як показує освітня практика, великий вплив на формування „Я-концепції” особистості, яка починає відкривати свій творчий потенціал. У дітей формуються нові структури: „Я здатний”, „Я вільний”, „Я творю”, „Я вибираю”, „Я оцінюю”, які складають мотиваційну структуру подальшого прагнення до саморозвитку не лише в освітньому процесі, але і в дорослому житті.

Особливий інтерес представляють технологічні освітні системи, які орієнтуються на соціокультурний зміст процесів самоактуалізації та самореалізації, наприклад, Врублевської Е.Г [1]. При цьому становлення особистості в освітньому процесі розглядається як сенсостворюючий процес „розгортання” імпліцитно наявного її „потенціалу гуманітарності”. Саморозвиток освітнього суб'єкта у повній відповідності з принципами гуманістичної філософії розглядається як становлення в ній людських якостей, як самотворення людиною самої себе. Процеси самореалізації та самоактуалізації у такому контексті інтерпретуються як розуміння та прийняття цінностей людинотворення, духовно-інтелектуальне самонастроювання на ці цінності, усвідомлення їх як людино-розмірних феноменів буття та регуляторів життєбудівництва. Безпосереднім результатом становлення людини в освітньому процесі при цьому вважається розвиток гуманітарної культури як основи мотивації і практичної діяльності із власного саморозвитку. Становлення гуманітарної культури особистості проходить етапами відкриття й усе більш глибокого осягнення, розуміння цінностей людинотворення, їх ролі та місця в освітній діяльності, індивідуально-професійній самореалізації і буттєвій самоактуалізації. Хоча процес саморозвитку є цілісним, з певною умовністю на основі

домінування тієї чи іншої його складової виділяються етапи самовизначення, самореалізації та самоактуалізації. Оскільки кожен етап розглядається як феномен внутрішнього світу освітнього суб'єкта, щораз чітко окреслюються діяльнісні, емотивні, пізнавальні та інші зв'язки з іншими етапами.

Усі етапи є одночасно процесуальними характеристиками особистісного зростання, і їх виникнення обумовлене відповідними організаційно-діяльнісними, змістовними умовами, створюваними в освіті. Самі етапи, розглянуті як новоутворення у внутрішньому світі освітнього суб'єкта, дозволяють повніше розглянути логіку та динаміку становлення гуманітарної культури особистості, зберігши методологічний акцент на цінності особистісної діяльності щодо власного самовдосконалення, самовирощування гуманітарності.

Проходження етапами становлення гуманітарної культури стає процесом повернення в освіту особистісно-суб'єктного виміру як цінності. Одночасно цей процес, якщо підтримується глибинною рефлексією, у силу зосередження людини на самій собі дозволяє їй набути здатності розвиватися у новій сфері, повертатися до самого себе іншого на нових витках самосвідомості та самовідносин. Таке навчання є особистісним, глибинним переживанням людиною культурного світу освітньої діяльності і самої себе як суб'єкта освіти, самореалізації та самоактуалізації. І це може бути тільки творчий процес, оскільки особистість ніколи не дана готовою, а твориться, актуалізуючись в освітньому просторі, який створений для прояву її суб'єктності, яка орієнтується на затребуваність духовних сил і духовні потреби, що пронизують собою шлях до становлення особистості і визначають якість її життя.

У межах соціокультурних технологій активізація духовної, значеннєвої діяльності суб'єктів освіти інтерпретується як проблема „входження”

особистості в етапи становлення власної гуманітарної культури. Цей процес методологічно спирається на ідеї Х.Г. Гадамера щодо виникнення значеннєвої співпричетності до розглянутого явища, забезпечуючи саму можливість все більш глибокого розуміння і прийняття особистістю цінностей людинотворення, оскільки вводить його в герменевтичне коло зростаючого осягнення цінностей особистісного саморозвитку людинотворення і тим самим забезпечує „присутність” (М. Хайдеггер) особистості у просторі освіти як суб'єкта діяльності та відносин, як носія індивідуальних змістів і перетворювача реальності культури.

Входження освітнього суб'єкта в гуманітарну культуру являє собою змістовну проблему, тому що пов'язане з феноменальним світом індивідуальних змістів, пошук яких визначається особливостями свідомості, почуттів і духовних устремлень індивіда. У технологічному вимірі це досить складний процес, оскільки існуючі освітні практики на вирішення таких завдань не зорієнтовані. Потрібно також долати й інертність самих освітніх суб'єктів, яка проявляється як слабкість духовних потреб, прагнень, сил самого суб'єкта.

Основний шлях вирішення проблем мислиться як шлях сходження, який проходить особистість, постійно здійснюючи вибір на користь нових горизонтів самооцінки, самопізнання, саморозвитку. На кожному етапі особистісний вибір форм саморозвиваючої діяльності виконує свої основні функції – орієнтовну, підтримуючу та спонукальну, дозволяючи особистості жити та навчатися в атмосфері вільного, відкритого спілкування, творчого самовираження, свободи суджень і вчинків – домінантах буття, які породжують дійсно духовний світ людини. Тим самим знімається можливий авторитарний тиск на особистість, усувається можливість примусу її до прийняття ідей під маніпулятивним тиском, повторенню неприйнятних для неї дій, тобто відбувається вивільнення духовних сил, інте-

лектуальних ресурсів для розвитку й утвердження незалежної внутрішньої позиції, форм і методів самореалізації та самоактуалізації, для зростання самовідповідального ставлення до світу і до самої себе.

Етап самовизначення у найбільш загальному плані можна визначити як гнучкий, динамічний процес „визначення особистістю себе”, подолання та пред’явлення себе; виявлення у зв’язку із цим змін у навколишньому освітньому просторі, у життєдіяльності його суб’єктів і, у результаті, визначення границь бажаного і можливого у своєму саморозвиткові з опорою на духовно-моральні, ціннісні регулятиви самостановлення.

На етапі самовизначення вибір виконує переважно орієнтовну функцію і супроводжується глибинною рефлексією й усвідомленням особистістю протиріч освітньої діяльності – між новою метою освіти, усвідомлюваною сьогодні як пробудження й збагачення змістів і механізмів особистісного саморозвитку кожного, і нездатністю цю мету реалізувати на засадах традиційного, когнітивного підходу.

Відповідно, на етапі самовизначення особистість ухвалює принципове рішення про значимість, необхідність вибирати, визначатися з наявною неузгодженістю і тим самим приймати певну позицію, точку зору щодо цінностей власного саморозвитку. На цій основі поступово визріває мотивація до самозміни за рахунок культивування тих або інших власних властивостей і якостей, що супроводжується руйнуванням звичних стереотипів, „розмиванням” конструкцій свідомості – традиційних уявлень про себе і свою самореалізацію в освітній діяльності. Тим самим діюче самовизначення супроводжується посиленням процесів самопізнання. Здійснюване на цій основі самовизначення збагачує досвід самовдосконалення особистості, самовирощування себе у багатомірному просторі ставлення до інших – як більш емпатичне, моральне, що прагне до

встановлення гармонічних зв’язків з навколишніми, облагороджуванню цих відносин, „красою людського духу” (В.О. Сухомлинський).

На етапі самореалізації ситуації вибору виконують переважно підтримуючу функцію, забезпечуючи виконання прагнення, названого К.Роджерсом „бути процесом”, тобто бути у русі щодо цінностей власного саморозвитку, продовжувати рух з їхнього пізнання, переживання. Відбувається прилучення до цінностей гуманітарно-орієнтованої практики і здійснюється рух у напрямку аксіологічної причетності. Проблема, яку при цьому вирішує особистість, може бути сформульована через термін Е.Фрома як „рішення бути”, тобто фокусування діяльності щодо саморозвитку на реалізації власних здатностей і загалом процесові самостворення, а не на певних утилітарних цілях освіти. Наявність такого рішення – показник зміни світоглядних модусів свідомості індивіда: з модусу володіння на модус буття, що означає підвищення самокритичності, розвиток діалектичного мислення, прагнення до максимального розвитку своєї індивідуальності, досягнення внутрішньої цілісності.

Зміцнення прагнення до самооновлення на етапі самореалізації – це духовна основа успішності становлення гуманітарної культури людини, створювана у процесі розширення досвіду активного самостворення у соціально значимій діяльності. Важливо відзначити, що етап самореалізації може бути визнаний продуктивним для становлення гуманітарної культури тільки у тому випадку, якщо супроводжується прагненням до самопроекування шляхів, методів, засобів самовдосконалення під вирашеним у свідомості ідеалом.

Саме з ідеалом пов’язаний перехід до етапу самоактуалізації, основу якого становить вибір особистості на користь „рішення стати”. Основу такого рішення створює можливість в освіті прийти до більшої повноти саморозуміння, побачити інші грані

своєї індивідуальності, краще усвідомити цінності та змісти самостановлення. Самоактуалізація розуміється як осмислений процес здійснення вибору з опорою на внутрішній сутнісний стрижень індивідуального саморозвитку у відповідності з обраним ідеалом на основі виявлення та прояву власних індивідуальних особливостей і зміцнення уявлення про себе як унікальну особистість, чії самобутність і неповторність є головним інструментом впливу на світ. Успішність етапу самоактуалізації зміцнює цінність гуманітарної культури в самосвідомості, значимість

і необхідність її прояву, важливість власних постійних зусиль з її само зміцнення як основи власного саморозвитку.

Висновки. Вказаний технологічний підхід повністю відповідає розумінню процесу самоактуалізації як неперервного процесу вибору на користь власної діяльності із самовдосконалення на основі визначених самою особистістю ідеалів. Він може використовуватися як змістовна матриця практично у будь-якому компоненті освітнього процесу, який можна представити як відносно замкнутий цикл особистісного саморозвитку – починаючи від уроку і закінчуючи рівнем освіти. У межах кожного циклу забезпечується входження особистості в коло розуміння цінностей людинотворення й, одночасно, відбувається її повернення до самої себе, що завжди одночасно є її самостановленням, саморозвитком. По суті, це неперервний процес відкриття самого себе знову як особистості, чия діяльність і відносини „центруються” на головній цінності – саморозвиткові людини, сприйнятті її життя, здоров’я, самопочуття як „ядра” світу, дозволяючи бачити усі компоненти освітньої реальності через призму людиновідповідності – основної сутнісної характеристики, принципу і цінності постсучасної освіти.

Наталія Овчаренко

Самоактуалізація і самореалізація людини в практичному освітньому процесі постсучасного образу

В статті аналізується проблема саморозвитку людини в контексті принципів постсучасного освіти. Обґрунтовується, що концептуально проблема саморозвитку в постсучасному освітньому процесі повинна розглядатися в межах понять самоактуалізації і самореалізації. Аналізуються основні сфери застосування вказаних понять в практичному освітньому процесі. Визначаються основні відмінності досліджуваних понять змістовного характеру, доводиться необхідність урахування цих відмінностей в практичному освітньому процесі.

Ключеві слова: людина, саморозвиток, самоактуалізація, самореалізація, освітній процес, цілеспоглядання в освіті.

Natalia Ovcharenko

Self-actualization and self-realization of a person at a practical educational process of post-modern type

The problem is analyzed in the article of a person's self-development in context of principles of post-modern education. It is proved that from the conceptual point of view the problem of self-development in post-modern education should be analyzed at level of notions of self-actualization and self-realization. The main spheres are analyzed for using aforesaid conceptions in a practical educational process. The main differences are shown between investigated conceptions of substantial character, and the necessity is proved to take into consideration those differences in practical educational activity.

Key words: personality, self-development, self-actualization, self-realization, educational process, purposefulness in education.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Врублевская Е. Г. Возвращение к человеку в образовании Е. Г. Врублевская // Научные исследования в образовании. – 2007. – № 5. – С. 31-36.
2. Зеер Э. Ф. Основные смыслообразующие положения личностно-развивающего образования / Э. Ф. Зеер // Образование и наука. – 2006. – № 5. – С. 3-12.
3. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии / Г. К. Селевко. – Москва : Народное образование, 1998. – 256 с
4. Успенская Я. А. Педагогические возможности реализации творческого потенциала студентов вуза / Я. А. Успенская // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2010. – № 6. – С. 35-37.